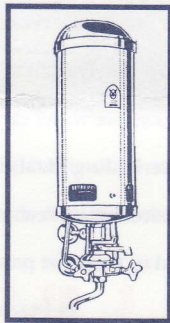

nijvertijd

Zevende nummer

De manifestatie 'Deventer industriële in verleden, heden en toekomst' in mei 2000 was een groot succes. Ruim drieduizend personen uit Deventer en erbuiten hebben deelgenomen aan de activiteiten in die maand. De Stichting Industrieel Erfgoed heeft weer van zich laten spreken. De S.I.E.D. wordt steeds meer als gesprekspartner van gemeenten en bedrijfsleven

gezien als het gaat om behoud en herbestemming van industrieel erfgoed. De toekenning van de Stockvisch Award door de Rotary Club Deventer Noord én een grote gift (fl. 10.000,-) van Vaessen-Schoemaker Beleggingen BV zijn ook een duidelijke steun voor ons werk.

Thema van dit nummer van Nijvertijd is water.

Water blijft ons verwonderen. Het is nodig voor alle leven, maar vies water kan ook levensbedreigend zijn. Het water uit pompen en putten

in Deventer was al heel lang van slechte kwaliteit. De grond in de stad was ernstig vervuild door mestvaalten en lekkende beerputten. Vóór de bouw van de watertoren in het Nieuwe Plantsoen en de aanleg van waterleidingen in de straten is er veertig jaar gepraat over het drinkwaterprobleem. Toen duidelijk werd dat goed water nodig is om ziektes als tyfus en pest te voorkomen, zijn er veel plannen gemaakt om de kwaliteit van het drinkwater te verbeteren. In 1893 kwam er uiteindelijk toch een watertoren en een waterleiding, 40 jaar na Amsterdam. Water bleef kostbaar: in het begin van de twintigste eeuw werden de huurders van een woningbouwvereniging kort gehouden door ze een kraan boven de keukengootsteen te onthouden. Het enige tappunt in huis werd in de bijkeuken aangelegd!

Graag bedank ik tenslotte de WMO voor de gegeven financiële bijdrage voor deze uitgave.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Gijs van Elk, voorzitter

De stichting Industrieel Erfgoed Deventer, kortweg SIED genoemd, is opgericht in juli 1995.

Doel is het behoud van industrieel erfgoed in Deventer en omgeving. Ons werkgebied omvat de gemeenten Bathmen, Deventer, Diepenveen, Gorsse, Holten, Lochem, Olst, Raalte en Voorst.

Gegevens vastleggen, historisch onderzoek doen en daarover publiceren zijn belangrijke onderdelen van ons werk.

We organiseren excursies, bijeenkomsten en lezingen en geven advies op het gebied van hergebruik van industrieel erfgoed.

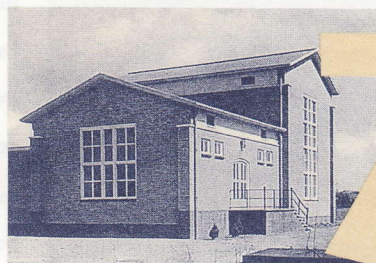
Natuurlijk zetten we ons in voor hergebruik van monumenten van bedrijf en techniek.

Voor het uitvoeren van deze activiteiten hebben we een projectgroep Behoud en twee werkgroepen gevormd: de werkgroep Onderzoek en de werkgroep Publiciteit.

Kortom: een actieve club met enthousiaste vrijwilligers die zich inzetten voor het industrieel erfgoed in Deventer en omgeving.

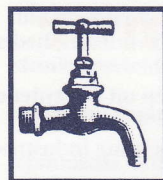
Voor meer informatie kunt u onze brochure aanvragen, bel (0570) 641151 of mail info@sied.nl.

U kunt ook onze Internetside bezoeken: www.sied.nl

Strijd om kwaliteit van Deventer drinkwater

Wat moesten we lachen, toen kroonprins Willem Alexander in een van zijn eerste grote interviews aankondigde dat zijn persoonlijke belangstelling uitging naar 'watermanagement'. En nu, een paar jaar

later staat het onderwerp zo hoog op de agenda, dat er een wereldconferentie aan gewijd is en dat 'water' het officiële thema van het Monumentenjaar 2000 is geworden. Tijd om ons ook eens te verdiepen in

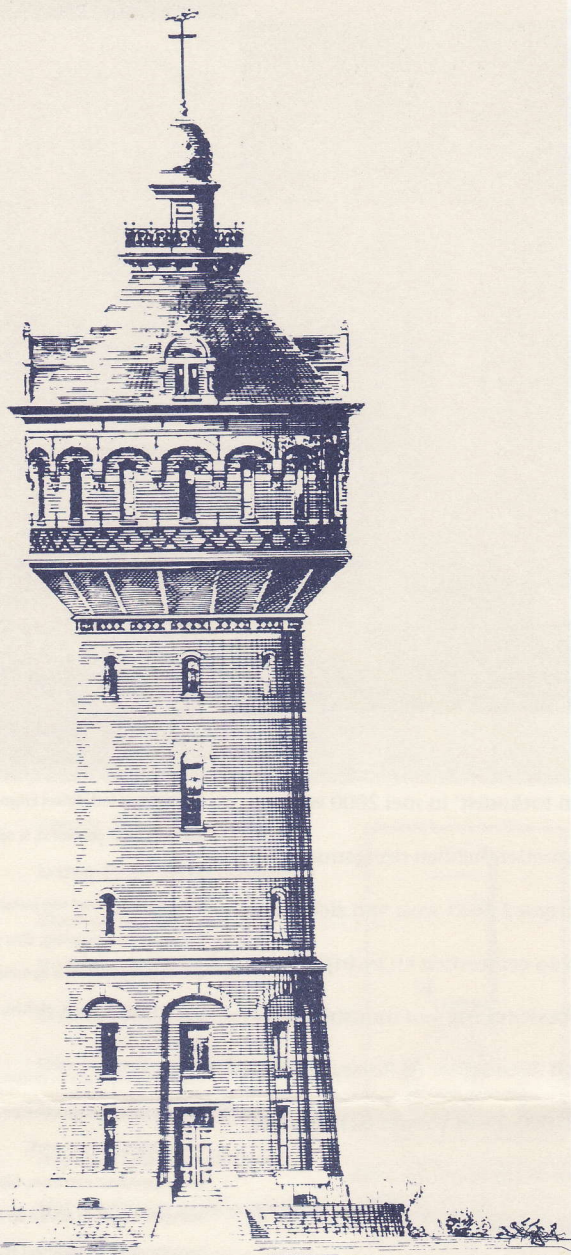
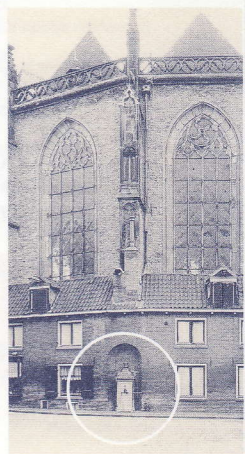
de ontwikkeling van 'het water' in Deventer, in het bijzonder de drinkwaterontwikkeling. Het drinkwater dat men in Deventer oppompt komt van onder een vele meters dikke kleilaag. Die laag zit zeker 40 tot 80 meter onder de oppervlakte. Het opgepompte water zit nog een stuk dieper, op zo'n 130 meter. Volgens de Waterleiding Maatschappij Overijssel (WMO) is het Deventer water hoogbejaard: uit onderzoek is gebleken dat ons drinkwater ongeveer 20.000 jaar oud is, maar dat proef je er niet vanaf!

loodgieters, fit

Drinken uit grachten en sloten

Die kwaliteit is niet altijd zo goed geweest. Integendeel, in het tweede deel van de negentiende eeuw was de kwaliteit, maar ook de kwantiteit van het Deventer drinkwater een bron van voortdurende zorg. De grote cholera-epidemieën van 1848, 1855 en 1865 veroorzaakten in Nederland grote sterfte onder de bevolking en men begon zich ernstige zorgen te maken over mogelijke ziekteveroorzakers binnen de stadsmuren.

Oorspronkelijk concentreerde de aandacht zich op de sterk vervuilde en stinkende binnengracht. Snel bleek echter dat ook de drinkwatervoorziening in die tijd niet bevorderlijk was voor de volksgezondheid. Door middel van betrekkelijk ondiepe openbare en particuliere pompen werd het water door de Deventenaren opgepompt uit grachten, sloten en putten. Maar het stadsleven hield weinig rekening met hygiëne: veel boerderijen met mesthopen en beerputten en over de stad verspreid ook een aantal

ONTWERP WATERTOREN

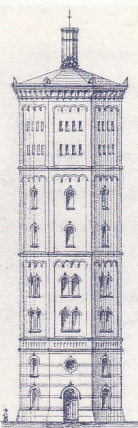
Eind negentiende eeuw werd het belang van een goede drinkwatervoorziening voor de volksgezondheid ook in Deventer ingezien. Het Gemeentelijk Hogedruk Waterleidingbedrijf werd in 1890 opgericht. Vanwege de druk die nodig is om het water bij de afnemers te krijgen was de bouw van een watertoren noodzakelijk.

De toren is samen met het pomp- en filtergebouw in 1892 gebouwd naar ontwerp van stadsbouwmeester J.A. Mulock Houwer.

De watertoren is voorzien van een Intze-reservoir met een inhoud van 500.000 liter. Het Intze-reservoir is genoemd naar de Duitse hoogleraar Otto Intze die in 1883 een vat met een holle bodem ontwikkelde. Deze voorkwam het doorhangen van de bodem en maakte een smallere schacht mogelijk.

De waterleiding werd in 1893 in gebruik genomen met 340 aansluitingen. Het Gemeentelijk Waterleidingbedrijf is later overgegaan in de Waterleiding Maatschappij Overijssel NV (WMO).

De WMO geeft in 1995 het Olster aannemersbedrijf Bosch opdracht de toren voor een aanneemsom van 1,3 miljoen te restaureren. "Een voorbeeldige restauratie" volgens de Rijksdienst Monumentenzorg.

Clauziet van den Watertoren

Boven: ontwerp J.A. Mulock Houwer. Rechts: ontwerp H. W.C. Metzelaar (gepland a.d. Spingeringsdijk)

HOOGDRUK WATERLEIDING - DEVENTER

vervuilende bedrijven. Het gevolg: sterk vervuilde grond en grondwater. Het was geen wonder dat besmettelijke ziekten als cholera en tyfus via die bron werden verspreid. Een in 1867 door het scheikundig laboratorium van de Hogere Burgerschool uitgebracht rapport bevestigde dat het met de kwaliteit van het drinkwater slecht gesteld was. Het stadsbestuur zocht permanent naar mogelijkheden om verbetering te brengen.

Uitbreiding van het aantal pompen en spreiding over de groeiende stad. Sluiting of verplaatsing van vervuilde bedrijven zoals de huidenzouterij van M.L. Oppenheim en Co. in de Smedenstraat en de huidenzouterij van Noach. Maar ook zag men meer toe op de hygiëne, zoals door jaarlijkse controle op de scholen en door de verantwoordelijkheid voor de controle te concentreren bij de opzichter van het reinigen der straten.

Een verantwoordelijkheid, waarvoor hij met 100 gulden per jaar werd gehonoreerd. Maar de situatie verbeterde nauwelijks.

Vroege visie op water

In 1874 komt men tot de conclusie dat eigenlijk alle pompen zouden moeten worden afgekeurd. Een door de heren Beltman en Brouwer uitgebracht rapport omtrent het drinkwater in Deventer geeft drie voorstellen ter verbetering: regenwater verzamelen in putten, een drinkwaterleiding aanleggen of zodanig diepe putten boren tot men goed drinkwater heeft. De voorkeur van de Gezondheidscommissie gaat uit naar oplossing drie: diepere putten. De eerste oplossing vindt men niet praktisch en bovendien zijn de Deventenaren gewend om grondwater te drinken, die willen geen regenwater. Aanleg van een drinkwaterleiding wordt getroffen door het overbekende overheidsargument: te duur.

Uiteindelijk legt het college in 1875 een drietal alternatieven aan de raad voor:

- het rapport Beltman cs.: een voorstel tot het maken van zes putten met ijzeren pijpen met verschillende diameters.
- een voorstel van de brandmeesters om een reservoir te maken in de Bergkerktoren, dit te vullen met water uit de vlakbijgelegen Vetkolk en dit water door middel van een leidingnet te verdelen over de stad. Uiteraard ten behoeve van het brandblussen.

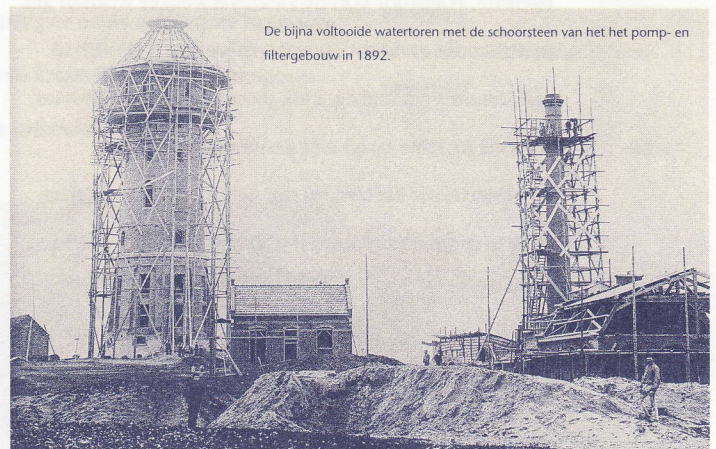
Verreweg het meest interessant is het derde plan: dat van de stadsbouwmeester Ir. W. C. Metzelaar. Niet alleen vanwege de voorgestelde oplossing en de visie die daaruit spreekt, maar ook vanwege de marketingstrategie die hij toepast: eenvoudig taalgebruik, voordelen van het eigen plan afwegen tegen juist de nadelen van andere plannen, de overheid onder druk zetten met een soort rampenscenario voor de volksgezondheid en eeuwige roem bij de zustersteden in het vooruitzicht stellend bij aanvaarding van zijn avant-gardistisch plan.

Na een sombere en sobere opsomming van de bestaande of te verwachten knelpunten bij de te verwachten ontwikkeling van het drinkwater (te weinig en te slecht), het water voor de huishouding (de grote afstand van huis naar put belemmert de broodnodige zindelijkheid), bluswater ("Niettegenstaande de wakkerheid van de Deventer brandweer is het onmogelijk om binnen een kwartier na aankomst een enigszins flinke toevoer van water tot het brandend gebouw te krijgen") en water ten behoeve van de volksgezondheid

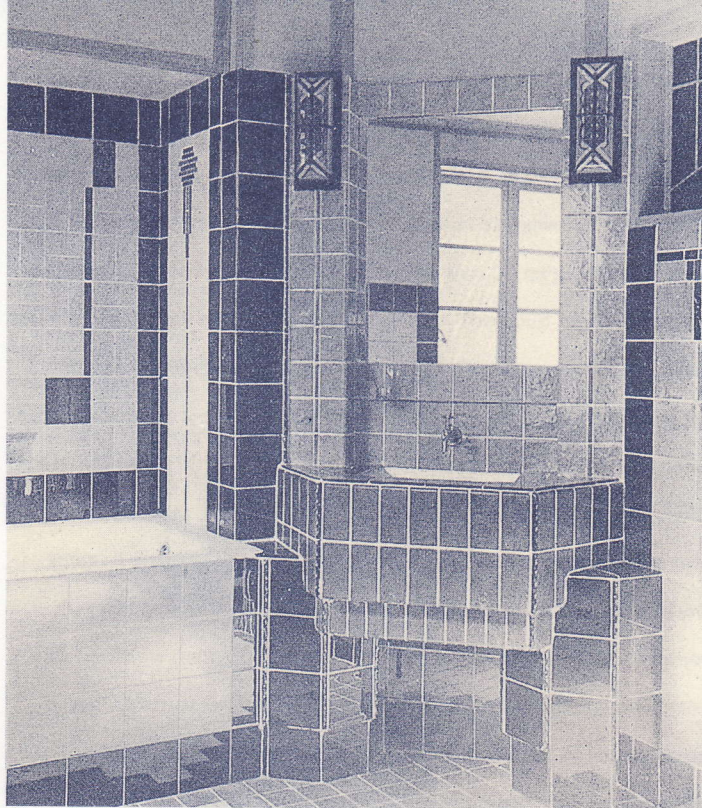

(zodat de riolen ook eens doorgevoerd kunnen

worden) stelt hij vervolgens vast, dat oplossing voor de problemen niet gevonden kan worden in het slaan van meerdere welputten. Een dure oplossing voor de korte termijn. "De tijd is mijns inziens zelfs niet verre meer af, dat de eischen der openbare hygiëne radicale verbetering daarvan gebiedend zullen worden!" Zijn oplossing: het water uit het Overijssels Kanaal en de Schipbeek halen, filteren en oppompen in een daarvoor te bouwen watertoren aan de Snipperlingsdijk. De distributie kan geschieden via een pijpleidingstelsel door de stad, "waardoor het water als het ware vóór iedere woning wordt gebracht." Metzelaar gaat uit van een stad van 30.000 inwoners. Door middel van hoogtereservering (44 meter) wordt het mogelijk het water in alle delen van de stad tot 20 meter boven de straat te brengen. Voldoende voor de brandweer, die ook nog brandputten en standpijpen krijgt. Cijfermatig gezien kan het voorstel vertaald worden in: kosten

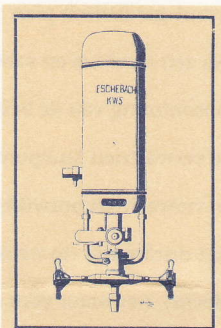

De bijna voltooide watertoren met de schoorsteen van het pomp- en filtergebouw in 1892.

Badkamer uit de catalogus van de gebr. van der Moerd bouwmaterialen, gevestigd aan de Boterstraat (1932).

aanleg 315.000,-, jaarlijkse lasten 29.075,- en opbrengst door gebruikers jaarlijks 26.000,-. Hij illustreerde het voorstel met uitgewerkte tekeningen. Natuurlijk wordt er een commissie ingesteld en die adviseert: één diepe put maken op de

HEET WATER
DIRECT UIT DE WATERLEIDING VANAF f 38.-
IN WERKING TE ZIEN

Brink. Weg visie, voor uiteindelijk tien jaar. Maar hoe diep men hier ook boort, de resultaten blijven uit. Het experiment met de Brinkpomp wordt afgeblazen en de discussie beperkt zich de komende jaren weer tot verbetering en uitbreiding van het bestaande pompenstelsel.

Aanleg van een leiding

In 1883 ontdekt dr. Koch de lang gezochte cholera bacterie. Hierdoor kon de ziekteverwekker worden geïdentificeerd en komt de waterzuivering letterlijk in een stroomversnelling. Ook de commercie ruikt haar kans en in 1884 volgt een aanvraag van de hr. Schomerus uit Rotterdam om een hoogdrukwaterleiding te mogen exploiteren door water uit de IJssel te

gebruiken weer enige beroering.

De aanvraag wordt afgewezen want de Gezondheidscommissie vindt water uit de IJssel ongeschikt en de raad stelt vast dat het eigen belang van de heer Schomerus erg groot is omdat hij bovendien leverancier van de ijzeren pijpen is. Ook de concessieaanvraag van een Londense company werd afgewezen. De verschillende concessieaanvragen van derden doet de raad besluiten een Commissie in te stellen naar de mogelijkheid om in Deventer te komen tot een drinkwaterleiding en naar de wijze van exploitatie daarvan. De commissie Gruner dringt in haar rapport van 12 oktober 1889 bij B&W aan op aanleg van een waterleiding. In 1890 besluiten tot de aanleg van het net en in 1892 kan de bouw van de huidige watertoren op één van de hoogste punten bij de Klinkenbeltskolk, beginnen. Het ontwerp is van de stadsbouwmeester J.A. Mulock Houwer, de bouw wordt gegund voor een bedrag van 33.836,- aan G. Peteri Cz. De ingebruikname is op 1 augustus 1893 met 848 aansluitingen. Om de bron te beschermen ontwierp Springer in 1915 speciaal het park 'Het Nieuw Plantsoen'. De volgende jaren is het beleid gericht op vergroting van het aantal aansluitingen en afbouwen van het aantal pom-

DAG EN NACHT HEET WATER
VOOR KEUKEN, BADKAMER, WASCHTAFFELS, ENZ.

pen. Grootverbruikers als spuitwaterfabrikanten en melkslijters krijgen een verplichte aansluiting op de waterleiding. In de bouwverordening wordt verplichte aansluiting van nieuwbouw woningen opgenomen. In 1909 ontvangen eigenaren van verdachte pompen de order hun pomp buiten werking te stellen en de woning aan te sluiten op de leiding. Ook de kwaliteit van het water wordt stelselmatig verbeterd. In 1939 is het aantal aansluitingen uitgegroeid tot 10.890 en het gebruik van water per inwoner gestegen tot 36 m³ per jaar. Dat stadsbouwmeester Metzelaar in 1875 een heldere visie had op de sterke groei van het watergebruik blijkt uit de cijfers van de WMO over 2000 waaruit blijkt, dat het gemiddelde waterverbruik per persoon per dag gesteld kan worden op 128 liter.

Visie wordt niet altijd tijdig gewaardeerd.

Bronnenonderzoek

De tekst in dit nummer is van Gé Kelderman. Hij heeft daarbij o.m. de volgende bronnen geraadpleegd:

- Gemeente archief Deventer

Fotomateriaal: met dank aan gemeente archief en de hr. van Oldeniel.

Colofon

Nijvertijd is een halfjaarlijks verschijnd bulletin van de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED), bestemd voor donateurs en andere betrokkenen en geïnteresseerden. Donateur kan men worden door overmaking van: f. 25,- (of meer) voor particulieren, f. 50,- (of meer) voor organisaties, f. 100,- (of meer) voor bedrijven op rekening 65.56.06.459 van de ING Bank Deventer of Postbankrekening 415141 t.n.v. de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer. Adres: Rozenstraat 39, 7419 BA Deventer. Vormgeving: reclameadviesbureau Allison Deventer.